

Móser Zoltán

Mesében és fényben

Kodály Hány Jánosáról

Igaz ugyan, hogy Szekszárdon születtem, de minden kötődésem a Tolna megyei Tevelhez kapcsol. Ha gyermekkoromat felidézem, akkor az úgy jelenik meg, hogy az autóbusz, amely kora reggel bevitt Szekszárdra és hozott délután haza, a Garay térről indult és mindig ide érkezett meg. A váróteremből pedig a Garay-szobrot láttam. Róla tudtam, hogy híres ember (hisz teret is, gimnáziumot is neveztek el róla), de hogy Hányról is írt egy elbeszélő költeményt, arról csak később értesültem. Ekkor tudatosult bennem, hogy az 1812-ben született költő legjobb versei, elbeszélő költeményei közül való az 1840-es évek derekán íródott *Obsitos*. Ennek az elbeszélő költeménynek a főhőse egy leszerelt, hetvenkedő katona, akinek alakja jól ismert a világirodalomból. Természetes, hogy ezt a nagyot mondó vitézt a hagyomány Szekszárdhoz köti. Ezért is van szobra a vasútállomás felé vezető sétányon.

„Egy levéltári adat szerint Hány János szekszárdi fazekasmester 1766-ban született, s 1850-ben halt meg. Kodály ismert daljátékának szövegírói történelmi ismeretek híján, vagy esetleg csak a népdal szövegéhez alkalmazkodva, Nagyabonyt említik születési helyének, Illyés Gyula viszont Simontornya mellett állt ki, közelebbi szülőföldjének adva az elsőséget, s ez elfogadható is lenne, csak az a nehézség, hogy nem egy Hányról szólnak hiteles adatok. Hadnagy Albert, Tolna vármegye egykori tudós levéltárosa hat olyan Hányt sorol fel, aki Garay János nevezetes költeménye alapján joggal pályázhat halhatatlanságra. Mehrwerth Ignác, Szekszárd városának főjegyzője valamikor 1845 körül be is mutatott Garaynak egy Hányt, aki – éppen szüret ideje volt – újabb vitézi kalandokkal szolgált, s Garay őszintén sajnálta, hogy nem előbb hallotta a vidám, fordultatos történeteket, mert akkor ezeket is beleszőhette volna a versezetébe.

De volt olyan szekszárdi születésű Hány is, aki 1796-ban Pécssett csapott föl katonának, megfordult olasz földön, s 1803-ban Padovában szabadságolták. Egy újabb Hány Galíciában vitézkedett, s ez is Szekszárdra került vissza.”¹

De a legvalószínűbb, s egyre inkább elfogadott feltevés szerint a költő *Augusz Antal* alispán ma is álló házában találkozott Hányval, egy vidám szolgálégnnyel, akitől élőszóban hallotta ezeket a történeteket. „Innen az út már Kodályig vezet.” Vagyis ez volna a kezdet, Kodály színpadi műve pedig a végállomás. Ahonnan nincs tovább út? Tovább nincs, de visszafelé van, s nem is egy.

*

Kodály 1926-ban, a bemutató előtt így nyilatkozott a darabról: „Mihelyt Hány megszólal, »kezdődik a mese«. – Ez a kulcsa a darab Hányjának, akiben Garay elmúlhatatlan obsitosa is megvan, de több annál. Sokkal több, mint jóízű genre-alak, mint egy magyar miles

¹ Csányi László: *Bejártam Tolnát–Baranyát*. Bp., 1988. 137–38. l.

gloriosus:² ő maga az életre kelt magyar meseteremtő fantázia. Nem hazudik: mesét teremt, költő. Amit elmond, sohasem történt meg, de ő átélte, tehát igazabb a valóságnál.”

1962-ben pedig, a francia rádió részére írott nyilatkozatában, a Hány hőstét szintén az európai irodalom többi, ismert alakjával veti össze:

„Hány – öreg katona, de nem szabad összetéveszteni a »miles gloriosus« ismert típusával, aki nem olyan hőstettekről regél, melyeket sohasem vitt véghez. Szintúgy nem azonos Münchhausen báróval, sem pedig M. de Crac-kal. Olyan dolgokról beszél, melyek valószínűk, de egyáltalán nem lehetetlenek.

Elmondja – és ez látható is a színpadon –, hogy foglyul ejtette a nagy Napóleont. Ez nem igaz – de ismert történelmi tény, hogy a schmalkaldeninek nevezett háború folyamán, a XVI. században, a magyar huszárok elfogták a nagy választófejedelemet.

Az efféle esetek hagyománya elevenen megmaradt a nép emlékezetében, elvegyülve a népmesék egy s más alakjával, erős emberekével, akik kivételes erejükkel csodát művelnek.

Ez az a nézőpont, melyből helyesen ítélhetni és értékelhetni Hány alakját és egész környezetét. Tudvalevő, hogy Mária Lujza feleségül ment Neipperg grófhhoz. Ezt Ebelasztin báróvá formálta át a népi képzelet, egyben épségben tartva azt az igazságot, hogy Mária Lujza nem maradt holtig hű Napoleonhoz.

Nos, a darabban Hány teszi egymásba a jövődő házások kezét, miután a maga részéről elutasította a Mária Lujzával való házasságot, megőrizve hűségét paraszti jegyeséhez.

Így keveredik a történelmi valóság és a népi képzelet megbonthatatlan egységgé a legendában, mely igazabb, mint a történelem.”

*

Karácsony Sándor *A magyar észjárás* című könyvében (1939) külön fejezetben szól a Hány Jánosról. Ő is a valóságra kérdez rá, és a mesével válaszol: „Ha meg a valóságos életben soha nincs másképp, mire való a mese? A magyar mesélő [...] a »messziről jött ember«: az obsitos³. Sőt igazában nem is egyedül, hanem hitese tanújával! »Kend is ott vót, hát nem emlékszik?«”

Ezt példázza, szimbolizálja – és ezzel már távolodik a mesétől egy kicsit – Karácsony Sándor szerint Hány János alakja. Nem is annyira Garay obsitosa, hanem *Paulini–Harsányi–Kodály* színjátéka. A történelemből (meséből) leszárt magyarázatot, következtetést röviden így foglalja össze:

„Hány János közlegényből emelkedik generálissá, s nem talál ebben semmi különöset vagy hihetlent. Bejáratos lesz a Burgba, de hát hogysisne, tett már az udvarnak jó szolgálatokat. A császárné úgy beszélget vele, mint a faluban a nemzetes asszony a jóemberével. Közli vele az intimitásokat, s elfogadja tőle, amit kommandál. Ahogy kitör a háború, megtéteti Jánost az urával kapitánynak ezzel az indokkal: miért ne ismerőst küldenénk inkább, ne idegent? Ezek persze mind vágyálmok, ám híven tükrözi a magyar ember eszejárásának ide vonatkozó tételét: nincs így, de így kellene lennie.”

*

Szabolcsi Bence zenetörténész, Kodály első tanítványainak egyike írja Kodályról szóló vallomásában, hogy egyszer látta táncolni is Mesterét és tanárát. „Egy augusztusi éjszakan, 1924-ben, a salzburgi dóm téren rögtönzött, csodálatos délceg verbunkost járt: mintha már a Hány János egyik jelenetét rögtönözte volna. A tánchoz én dúdoltam a kísérezetét, Boka híres »Száz ember verbunkos«-át.”

² Miles gloriosus = hetenkedő katona. Plautus vígjátékának címe és a darab főhőse.

³ „A messziről jött ember azt mond, amit akar.” (közmondás)

Földézhethetnék az említett verbunkost⁴ is, de inkább az időpontra gondoljunk és arra: lehetséges, elképzelhető, hogy Kodály fejében akkor már a Hány terve járhatott. Ugyanis a Hányval kapcsolatos első emlék, egy újsághír ebből az évből származik.

A magyar sajtót 1924 februárjában bejárta az a hír, hogy Paulini Béla és Harsányi Zsolt népszínművet ír Garay János *Obsitos*ából, *Hány János* címen a Nemzeti Színháznak. Azt már Breuer János kalauzából tudjuk, hogy a következő év márciusában a két szerző fölolvasta Kodálynak a Hány szöveggönyvét, amelyet a következő megosztásban dolgoztak ki: *Paulini* – akkor már jó nevű újságíró, kabarészerző – alakította ki a cselekmény koncepcióját, megtervezte az egyes jeleneteket. *Harsányi Zsolt* a dialógusok versbe szedéséért és a dalszövegek írásáért volt a felelős. Ez a feladat, mivel Kodály a nép- és műköltészetből vette a dalok anyagát, végül szükségtelemmé vált.

Időközben az is eldőlt, hogy a Hányt nem a Nemzeti Színház, hanem az Opera mutatja be, s erről a sajtó is hírt adott 1925. július 14-én, amit aztán a következő évben, 1926. október 16-án mutattak be Palló Imrével a főszerepben.⁵ Igaz, ez a kész mű akkor csak „ideiglenes” volt, mert a bemutató után még sokat – és többször – változott.

A bemutatott darab szöveggönyvének, a zongorakivonatnak első oldalán rövid, egy-szavas ajánlást találunk: „Örsémnek”. Örzse, azaz (Sándor) Emma, Kodály első felesége volt. „Ezzel az ajánlással lépett be Örzse az énekes színpad irigyelt hősei közé, mert Bánk Bán *Melindája*, a Kékszakáll *Juditja* és a Hány *Örzseje* muzsikából született, fénnel koronázott női alakok, a legszebbek, amit magyar zeneköltő valaha is teremtett” – mondta a daljáték rendezője, Nádasy Kálmán, maga is Kodály híve és tanítványa.

*

A darab meghatározása a szöveggönyv szerint: Daljáték négy felvonásban, elő- és utó-játékkal. A teljes cím: *Hány János kalandozása Nagyabonytól a Burg váráig*. E címet azért hangsúlyozzuk most itt külön, mert sorra véve az általam tervezett alcímeket, valami hasonlót írtam fel magamnak én is: *Hadikfalvától Nyitráig*. Ez pedig nem Hány János, hanem Kodály Zoltán kalandját, kalandozásait jelenti, ami mögé én a sokszor fáradtságos, de sokszor örömteli népdalgyűjtő utakat képzelem. De a fáradtság jutalmát is. Ezért most hadd készítssek egy rövid leltárt, s ebben felsorolom a Hányban elhangzó dalok lelőhelyeit.

Hadikfalva és
Istensegits (Bukovina)

Nagyszalonta (Bihar)
Nyírvaja (Szabolcs)
Komárváros (Zala)
Kemenessömjén (Vas)
Bakonybél (Veszprém)
Kötcse (Somogy) (Vikár Béla gyűjt.)
Bolhás (Somogy)
Balatonlelle (Somogy)
Érd (Fejér) (Kodály Zoltánné gyűjt.)
Felsőiregh (Tolna) (Bartók Béla gyűjt.)

⁴ Kottája megtalálható: Káldy Gyula: *Régi Magyar Hazai Dalok és Verbunkosok 1716–1809*. 1894. XXII. sz. Incurrectio korából – öreg Boka András. A cím (Száz ember verbunk) azt jelenti, hogy első eljátszásakor, azaz az első napon száz ember csapott fel katonának.

⁵ „Én a Hány Jánost sohasem éreztem – sohasem játszottam – hazugnak, hanem nagy tettekre hívott, igaz embernek” – vallotta egy interjúban Palló Imre.

Gyermely (Komárom)
Páty (Pest)

Zsigárd (Pozsony)
Garamszentgyörgy (Bars)
Alsószecse (Bars)
Mohi (Bars)
Gimes (Nyitra)
Nyitraegerszeg (Nyitra)
Zsére (Nyitra)
Alsóbalog (Gömör)
Szalóc (Gömör)
Szilice (Gömör)

*

Három csoport: három távoli vidék. Az első, mivel a bukovinai székelyekről tudjuk, hogy Csíkból valók (1764-ben, a madéfalvi veszedelem után menekültek át Moldvába), így a tőlük származó népdalok (összesen három) képviselik a székelységet. A második oszlop az Alföldet (Szabolcs és Bihar) és a Dunántúlt mutatja, a harmadik terület, ahol Kodály legelőször, és aztán még sokszor járt gyűjtőúton, a Felvidék: Nyitra környéke, Garam-mente és Gömör. Nagy valószínűséggel azért került ide oly kevés székely népdal (és ballada), mert azt a *Székelyfonóba* szánta Kodály, amelynek egy rövid változata már 1924-ben színre került a Blaha Lujza Színházban.

*

„Kezdődik a mese, mihelyst megszólal Hány” – mondta Kodály a már idézett vallomásában. Csakhogy Hány nem mese, és ezért nem kezdtünk annak elmondásához. Akkor mi? Nádasdy Kálmán tömör összefoglalója segít ebben: nem a meghatározásban, hanem az értékelésben s azt is mondhatnám, hogy a pontosabb elhelyezésben.

„A Hány sokértelmű színpadi mű – írja –, valójában hármas rétegzettségű szimbólum épület: mert szó szerinti jelentésén – egy fantasztikus kalandsorozat elbeszélésén – kívül van egy történeti, azaz életrajzi és politikai jelentősége, s emögött egy harmadik titkos jelentése, amely már az emberi természetről szól.”

Másutt, ugyancsak a lényegre figyelve, összefoglaló jelleggel így határozza meg a Hány hármas jelentőségét: „[...] először is teljesítette a korparancsot. Vagyis – hic et nunc – csak itt, Magyarországon, és csak épp akkor, a maga elrendelt idejében születhetett.

Másodszor, a Hányt erős gyökerű töre, a magyar népzenebe ojtották. És bár a gyökér régi volt, de még nagyon is élő. Eppen ezért fejlődhetett a növény bátran és pompázatosan.

Harmadszor pedig: a Hánynak fontos rendeltetése van!”

Fontos mondandója, tesszük hozzá, fontos példázata, és ha így igaz, akkor nincsenek időhatárai: bárhol, bármikor elmondható, még ha nagyon is ide, a kor Magyarországhoz tapad. Ezért is voltunk kíváncsiak egy nem magyar szakember véleményére. Idézzük a világhírű angol zenetudós, *Edward J. Dent* professzort, Kodály lelkes hívét, aki 1938-ban el is jött a mű szegedi bemutatójára. Felkészülten, a mű zongorakivonatával érkezett. Úgy is mondhatnánk, hogy a hóna alatt szorongatta a Hány essenciáját. Ennek az ismeretében mondhatta az előadás rendezőjének, Nádasdy Kálmánnak a következőket:

„Jól vigyázzanak; ez a daljáték: *enigma*, azaz rejtvény. A Hány nemcsak tréfa, szatíra, mese, hanem mélyebb értelem is. És ráadásul: mindez együtt, egyszerre. *Gondolati polifónia*: hallgatni könnyű, megérteni nehéz!”

A Hányt hallgatni könnyű, megérteni nehéz? Ezt mindenki maga döntse el.